

Иновирање постојећих ваннаставних активности школе у раду са талентованим и даровитим ученицима

Innovation of the existing school extracurricular activities in working with talented and gifted students

Драгана Лукић

Originalni naučni rad

doi: 10.7251/NSK1401071L

UDK: 159.92:371.3

Original scientific paper

Резиме

Аутор презентује резултате проучавања и истраживања промјена о иновирању постојећих ваннаставних активности школе у раду са талентованим и даровитим ученицима у разредној настави. Раније иновирање се углавном сводило на традиционалне начине рада са овим ученицима.

Иновирању ваннаставних активности школе у раду са талентованим и даровитим ученицима скоро и се није поклањала баш превелика пажња. Пажња је била усмјерена претежно на просјечног ученика. Сада је то нешто другачије, јер се ученици ипак укључују у ваннаставне активности према својим жељама и склоностима.

Summary

The author has presented the research and study results related to the changes of the innovation of the existing school extracurricular activities in working with talented and gifted students in classroom teaching. The earlier innovation used to focus mostly on the traditional methods of working with those students.

The innovation of school extracurricular activities in working with talented and gifted students did not even use to attract too much attention because it was directed towards an average student. Now the situation is slightly different because more and more students are joining the extracurricular activities according to their own wishes and capabilities.

Веома је важно иновирати ваннаставне активности школе како би се отклониле досадашње тешкоће и недостаци, а све у циљу боље, ефикасније и квалитетније наставе. Овакве иновације и стручно усавршавање учитеља ће омогућити боље напредовање и развијање талентованих и даровитих ученика.

Кључне ријечи: иновирање, талентовани ученици, даровити ученици, ваннаставни рад, усавршавање.

Увод

Проблем наших школа је још увијек заступљеност традиционалних облика, метода и средстава у раду с ученицима. Одјељења се формирају хетерогено гдје су у истом одјељењу исподпросјечни, просјечни и изнадпросјечни ученици према својим знањима, вјештинама и способностима. Зато су наставни програми прилагођени тзв. просјечном ученику гдје је развој талентованог и даровитог ученика заустављен у његовом оптималном облику. Да би се унаприједио рад школе, као и рад са талентованим и даровитим ученицима, тако и ваннаставне активности школе, мора се приступити осавременавању васпитно-образовног рада. Учители требају бити посебно припремљени за рад с овим ученицима у смислу иновирања метода и облика рада и примјене савремених наставних средстава. Сматрам да је потребно усавршавање учитеља током формалног образовања да би

It is highly important that school extracurricular activities should be innovated in order to overcome the earlier difficulties and defects and to achieve the better and more efficient teaching practice. The innovation and teacher's development mentioned above will give the opportunity for the talented and gifted students to achieve better progress and development.

Key words: innovation, talented students, gifted students, extracurricular activities, teacher development.

Introduction

The problem of our schools still is a representation of traditional forms, methods and resources in working with students. Classes are formed heterogeneously where in the same class there are below average, average and above average students arranged according to their knowledge, skills and abilities. That is why programs have been adapted to the, so called, average students where the development of talented and gifted students is stopped in its optimal form. In order to improve the work of the school, as well as work with the talented and gifted students, and extracurricular school activities, modernization of educational work has to be conducted. Teachers should be especially prepared to work with these students in terms of innovation of methods and forms of work and the use of modern teaching aids. I consider that training for teachers during the formal

учитељи добили добру основу за рад са оваквом дјецом коју би могли одмах примијенити у наставној пракси. Њихово даље усавршавање би се састојало у различитим видовима и облицима неформалног и информалног образовања.

Овај рад је настао као израз жеље и потребе за иновирањем постојећих ваннаставних активности школе у раду са талентованим и даровитим ученицима. Од ваннаставних активности велика пажња се поклања разним секцијама у које су укључени талентовани и даровити ученици и другим облицима ваннаставног рада. Да би се иновирале већ постојеће ваннаставне активности учитељи морају да се усавршавају.

Иновирање постојећих ваннаставних активности

Талентовани и даровити ученици се разликују по мисаоним могућностима, интересовањима, склоностима, памћењу, пажњи и мотивацији.

Новије схватање појма таленат у вези је с вишеструком дефиницијом даровитости: „Док високе интелектуалне способности представљају основу опште даровитости, дотле су способности које осигуравају високо постигнуће у специфичним подручјима (умјетничким, спортским, социјалним) основа специфичне даровитости или талента“ (Чудина-Обрадовић, 1990, стр. 95).

Већина нас не разликује дар од талента и обрнуто. Међутим, постоје

education is necessary in order for the teachers to get a good base to work with these children which they can immediately apply in practice. Their further development would consist in the different aspects and forms of formal and informal education.

This work was created as an expression of desire and the need to innovate existing extracurricular school activities in working with talented and gifted students. From all extracurricular activities the great attention is paid to the various sections, which involved talented and gifted students, and to other forms of extracurricular activities. To innovate existing extracurricular activities, teachers must improve themselves.

Innovation of the existing extracurricular activities

Talented and gifted students differ in their ideological possibilities, interests, affinities, memory, attention and motivation.

Recent understanding of the concept of talent is related to multiple definitions of giftedness: “As long as the high intellectual abilities are the basis of general giftedness, the abilities which ensure high achievement in specific areas (arts, sports, social) will be the basis of the specific giftedness or talent” (Čudina-Obradović, A. 1990, p. 95).

Most of us do not differ gift from talent and vice versa. However, there are significant differences that can be seen

знатне разлике које се могу видјети и из ових дефиниција, а посебно из самог непосредног рада са овим ученицима.

Талентован ученик има изразито развијену одређену способност која му омогућава да на подручју своје талентованости или обдарности (лингвистичке, литерарне, математичке, природно-научне, техничке, умјетничко-ликовне, музичке, спортске) трајно постиже изнадпросјечне резултате. Дакле, талентованост је увијек специфична, јер се односи на одређену област стваралаштва (Илић, 2009).

Узимајући ове чиниоце у обзир, образовно-васпитни рад с овим ученицима треба да буде прилагођен њиховим знањима и способностима. Да би се у потпуности развијале особине ученикове личности потребно је извршити диференцијацију наставе.

Диференцијација се може извести према више критеријума, и то:

- диференцијација талентованих и даровитих ученика у успјеху у учењу истог узраста,
- диференцијација према интересовањима и способностима талентованих и даровитих ученика истог узраста,
- диференцијација талентованих и даровитих ученика према интересовањима за одређени наставни предмет или одређене наставне теме,
- диференцијација према методском приступу у раду са талентованим и даровитим ученицима (Ајановић и Стевановић, 2004).

from these definitions, especially from the direct work with these pupils.

A talented student has markedly developed specific ability that enables him to consistently achieve outstanding results in the area of his talent or gift (linguistic, literary, mathematical, natural-scientific, technical, artistic and fine arts, musical, sports). So, talent is always specific, because it refers to a specific area of creativity (Ilić, 2009).

Heaving this in mind, the educational and pedagogical work with these students should be suited to their skills and abilities. In order to fully develop the student's personality traits, it is necessary to make a differentiation of classes.

Differentiation could be made according to several criteria, and those are:

- differentiation of talented and gifted pupils of the same age according to the success in learning,
- differentiation according to the interests and abilities of talented and gifted students of the same age,
- differentiation of talented and gifted students according to their interests in certain subject or certain educational topics,
- differentiation according to methodical approach in working with talented and gifted students (Ajanović and Stevanović, 2004).

The main aim is to train teachers through workshops, seminars and lectures so that they could cooperatively work on preparing students for specif-

Основни циљ је оспособити учитеља путем радионица, семинара, предавања како би кооперативно радили на припремању ученика за поједине садржаје ваннаставних активности. Учитељи се могу обучавати на различите начине: путем индивидуалног програма који самостално сачињавају, савјетодавно-мотивисани рад, партнерски рад учитеља и другог стручњака (педагог, психолог и др.).

Учитељи треба да се оспособљавају у више фаза:

- планирање и припремање активности,
- реализација,
- вођење и ток,
- угођај,
- праћење и
- евалуација.

Планирање има оријентацијски карактер како би се уважили текући интереси и приједлози талентованих и даровитих ученика. Посебно бих истакла праћење због сталне промјене интересовања и жеља ученика и евалуацију због награђивања резултата ученика. Као посебан вид наставе у школама се организује додатна настава и секције научно-предметног садржаја. Основни циљ ових видова наставе је брже и квалитетније развијање стваралачких способности талентованих и даровитих ученика.

У припреми наставног програма је потребна сарадња учитеља и ученика да би се дефинисали циљеви и задаци за одређену област и предвидјели очекивани исходи након одређеног временског периода (Исто).

ic contents of extracurricular activities. Teachers can be trained in different ways: through an individual programs which they make up independently, an advisory-motivated work, or a partnership work between a teacher and other professional (pedagogue, psychologist, etc.).

Teachers need to be trained in several phases:

- planning and preparation of activities,
- realization,
- guidance and course,
- atmosphere,
- monitoring, and
- evaluation.

Planning was oriented in order to respect the current interests and proposals of talented and gifted students. I would particularly stress out monitoring because of the constant change in interest and desire of students and evaluation because of the rewarding of the outcomes of students. As a special method of teaching in schools are organized additional classes and sections of the scientific content. The main aim of these types of classes is faster and better development of creative abilities of talented and gifted students.

Preparation of the curriculum requires cooperation of teachers and students in order to define goals and tasks in a given area and to predict the expected outcomes after a certain period of time (Isto).

Потребно је да ученик унапријед зна који сегменти наставног предмета ће бити реализовани, у ком обиму и на ком нивоу. Учитељ добро осмишљеним програмом треба да мотивише ученика за рад на вишем нивоу како би се искористили сви потенцијали ученика. Приликом избора садржаја рада са талентованим и даровитим ученицима потребно је и консултовати педагога и психолога. Када се утврди наставни програм, потребно је да учитељ посебно дидактички обликује наставу за рад с ученицима. Основна тежња приликом облика рада је индивидуализовани, рад у паровима и групни рад јер се на тај начин више подстиче мисаона активизација и стваралачки и самостални рад ученика. Тако се појављују као ефикасни наставни системи у раду са талентованим и даровитим ученицима индивидуализована настава, проблемска настава и хеуристичка настава. Учитељ у раду с ученицима мора бити занимљив и динамичан, а то се постиже добрим избором задатака и проблема за рјешавање, коришћењем различитих дидактичко-методичких поступака и примјеном савремених дидактичких медија.

У процесу реализације планираних садржаја учитељи се усавршавају на тај начин, што требају одређивати циљ који треба остварити, планирати оперативне задатке за талентоване и даровите ученике посебно, изабрати адекватне облике, методе и средства, објаснити задатке у виду пројеката, усмјеравати на сарадњу, подстицај,

It is necessary that the student knows in advance which segments of the subject will be implemented, to what extent and at what level. The teacher with a well-planned program should motivate students to work at a higher level in order to exploit the potentials of students. During the selection of the contents of working with talented and gifted students it is necessary to consult pedagogues and psychologists. When the curriculum is defined, it is necessary that the teacher shapes in a didactic way the classes for working with students. The main tendency in forms of work is the individualized form of work, pair work and group work, because in this way the ideological activation and creative and independent work of students are more encouraged. So they appear to be effective instructional systems to work with talented and gifted students individualized instruction, problem-oriented teaching and heuristic instruction. Teacher in work with students must be interesting and dynamic, and this is achieved by a good choice of tasks and problems for solving, by using some different didactic-methodological procedures and by the application of modern didactic media.

During the process of the realization of the planned curriculums teachers can improve by setting the goal to be achieved, planning separately the operational tasks for talented and gifted students, choosing appropriate forms, methods and means, explaining tasks in the form of projects, focusing on cooperation, encouragement, and presenting separately the results and conclusions

те посебно презентовати резултате и закључке рада са овим ученицима.

Вођење и ток активности са овим ученицима требали би да теку, на тај начин, што би ученици били главни водитељи тих активности и они би преузели водећу улогу.

Учитељи би требали да стварају пријатну радну атмосферу, угођај ради покретања унутрашње мотивације ученика за рад.

Праћење и евалуација су посебно значајне фазе због контроле и вредновања да ли се потребне активности реализују планираном динамиком, добијају ли се планирани резултати рада и друго (Исто).

У ваннаставном раду је потребно приликом усавршавања учитеља развијати активност међусобне посјете учитеља различитим секцијама којима руководе колеге. На тај начин се размјењују практична искуства у раду са талентованим и даровитим ученицима. Учитељи могу пронаћи најоптималнија рјешења за рад и одмах их примјенити у педагошкој пракси. Тако се стварају непрекидно иновације у раду које се одмах и примјењују. Исто је важно анализирати планове и програме рада својих колега. Анализом се могу усагласити најбоље методе, облици и средства за рад што омогућава брзу примјену иновативних облика рада. Врло добра активност у усавршавању учитеља је одржавање огледних и угледних часова пред осталим искусним колегама. То се значајно остварују практична искуства, а уједно и демонстрирају инова-

of the work with these students.

Guidance and course of activities with these students should flow as suggesting that students were the main leaders of these activities and thus they would take a leading role.

Teachers should be able to create a pleasant working atmosphere, the atmosphere in order to initiate the intrinsic motivation of students to work.

Monitoring and evaluation are particularly significant phases because of the control and evaluation of whether the necessary activities are implemented according to the planned dynamic, whether the planned results of the work are obtained, etc. (Isto).

In extracurricular activities during teacher training it is necessary to develop activities of mutual visits of teachers to different sections which govern their colleagues. In this way, practical experience in working with talented and gifted students are exchanged. Teachers can find the most optimal solutions for work and immediately apply them in educational practice. This creates continuous innovations in the work which are immediately applied. It is also important to analyze the plans and programs of their colleagues. The analysis can give the best methods, forms and means of operation which enable rapid implementation of innovative forms of work. Very good activity in the training of teachers is to maintain experimental and notable hours in front of other experienced colleagues. This can significantly give some practical experience, and also demonstrate in-

ције ширем аудиторијуму. Након ових часова учитељи могу критички анализирати приказане часове и помоћи мање искусном колеги у даљем раду.

novation to wider audiences. After these classes teachers can critically analyze the displayed classes and help the less experienced colleagues in further work.

Методологија истраживања

Methodology of Research

У овом поглављу су описане методе истраживања, технике за прикупљање података, опис узорка и популације на којој је обављено истраживање. У истраживању ове андрагошке појаве користила сам методу теоријске анализе и синтезе и феноменолошку методу. У оквиру њих, као технику сам користила интервјуисање, за које је био припремљен протокол са питањима којима су испитане све карактеристике дате појаве. Узорак који је испитиван су учитељи на подручју Општине Брод из двије основне школе, и то Основна школа „Свети Сава“ и Основна школа „Лијење“. У узорку су испитивана мишљења 15 учитеља из ових двију школа, а критеријум при избору су били они учитељи који у својим одјељењима имају талентоване и даровите ученике.

This chapter describes the research methods, data collection techniques, the description of the sample and the population on which the study was conducted. In a study of this lifelong learning phenomena I have used the method of theoretical analysis and synthesis and the phenomenological method. Within them, as a technique I have used the interview, which was prepared with the protocol questions with which have been tested all the characteristics of a given phenomenon. The sample which was examined was a number of teachers from the municipality Brod from two primary schools, the Primary School “Sveti Sava” and the Primary School “Liješće”. 15 reviews of teachers from these schools were analyzed in the sample, and the criteria for choosing them were the teachers who have talented and gifted students in their classes.

Како је иновирање постојећих ваннаставних активности школе јако тежак и сложен посао и потребно је стручно усавршавање учитеља, из наведеног произилази и проблем овог истраживања који гласи: *емпиријско истраживање стручног усавршавања учитеља за иновирање ваннаставног рада са талентованим и даровитим ученицима*. Из проблема истраживања

As the innovation of existing extracurricular school activities is very difficult and complex task and requires professional development for teachers, the above shows the problem of this research: *the empirical research of professional teacher training for innovation of extracurricular work with talented and gifted students*. From the research

произилази и предмет истраживања: *утврдити и истражити да ли се и како учитељи усавршавају за иновирање ваннаставног рада са талентованим и даровитим ученицима. Циљ овог истраживања јесте: испитати да ли и како се учитељи стручно усавршавају за иновирање ваннаставног рада са талентованим и даровитим ученицима основне школе, те утврдити све факторе који утичу на то усавршавање.*

problem arises the case study: *to identify and investigate whether and how teachers improve for the innovation of extracurricular work with talented and gifted students. The aim of this study is to: examine whether and how the teachers professionally refine themselves for the innovation of extracurricular work with talented and gifted students of primary school, and identify all the factors that influence this refinement.*

Резултати емпиријског истраживања

Испитаници су изразили незадовољство везано за ову област. Знамо да се одржавају часови ваннаставних активности, али ништа се не иновира. Стално се ради по устаљеном начину рада. Учитељи укључују талентоване и даровите ученике у оно што већ постоји, јер већина школа нема услова за неке иновације што се тиче ваннаставних активности, мада се велика већина учитеља доста труди и информише о било чему како би иновирали већ постојеће ваннаставне активности школе, што је веома похвално. Навешћу само неке од коментара испитаника.

Једна учитељица је рекла:

„Требало би организовати секције према склоностима ученика, више наставних средстава обезбиједити за извођење ових часова. Организовати додатну наставу према савременој ме-

Results of empirical research

The respondents expressed dissatisfaction regarding this issue. We know that classes of extracurricular activities exist, but nothing innovational happens. It is constantly working in a steady mode. Teachers include gifted and talented students in what already exists because most schools do not have the conditions for some innovation in terms of extracurricular activities, although the vast majority of teachers put a lot of effort and inform about anything to help innovate existing extracurricular activities of the school, which is very commendable. Here are just some of the comments of the respondents.

One teacher said:

“We should organize sections according to the preferences of students, and provide more teaching aids for the performance of these classes. We should organize additional classes according to the modern methodology and technology of

тодологији и технологији рада. Исто као редовну наставу, тако и додатну унаприједити, користити проблемске задатке и на додатној настави“.

Ваннаставне активности би се иновирале и на начин да се ученицима пружи могућност трагања на Интернету око занимљивих тема које се раде на часовима ван редовне наставе, користити више наставних средстава, примијењивати све облике наставног рада, савремена наставна средства, те сарадња са друштвеном средином. Требало би више организовати семинара са оваквим темама, консултовати се са савјетницима, а и са старијим искуснијим колегама, покушавати доћи до постојеће литературе, иако је на ниском нивоу.

Већина испитаника се сложила да би од посебне користи било то да се посјећују часови додатне наставе код искуснијих колега који су имали шансу да раде са талентованим и даровитим ученицима везано за ваннаставне активности, како у школи у којој раде, тако и ван школе.

Стручњаци би требали више да пишу о овој проблематици. Истраживачки рад на часовима ваннаставних активности би био јако користан. Они би требали да бирају шта ће да истражују и у чему ће да учествују да би могли што више да се показују и развијају свој таленат и дар. Дјецу би требало упућивати на праћење разних медија гдје би они сами трагали и сазнавали мноштво корисних информација, читање стручних чланака на

work. Enhance additional classes same as regular classes, and use mathematical problems.”

Extracurricular activities would be innovated in a way that students get the opportunity of searching on the Internet about interesting topics, which they covered in classes, outside of regular classes, use of teaching aids, apply all forms of teaching, modern teaching aids, and cooperation with the social environment. We should organize more seminars which cover such topics, consult with advisers and with the older more experienced colleagues, and try to get to the existing literature, although it all is at a low level.

The majority of respondents agreed that it would be of particular benefit that they visit additional classes of experienced colleagues who have had the chance to work with talented and gifted students in relation to extracurricular activities, both at school in which they work, and outside of school.

Scholars should write more about this problem. A research work during the classes of extracurricular activities would be very useful. They should be able to choose what they want to investigate and in what they want to take part in so that could be able to show more often and to develop their talent and gift. Children should be directed at following different media where they can investigate and find out many useful information on their own, at reading some specialized articles during the additional classes, and

часовима додатне наставе, те тражење информација на Интернету. Ефикасно би било организовати групе талентованих и даровитих ученика унутар школе који би правили посебан план рада на ваннаставним часовима. Тако би се они осјећали у улози учитеља.

Наводим још један занимљив коментар једног искуснијег учитеља:

„Посебно је значајно учешће ученика у стварању програма рада ваннаставних активности, мултидисциплинарни приступ секцији (спајање рада и програма секција око заједничке теме), модуларни приступ рада секцијама“.

Са овим коментаром се посебно слажем јер ученике треба укључивати у израду плана. Модуларна настава би у томе било ефикасна и требало би је примијењивати барем на часовима ваннаставних активности.

Ученике би све више требало укључивати у разне активности да би се осјећали кориснима и да би допринијели школи коју похађају. Истраживачки задаци би им помогли у томе. Такође, на часовима ваннаставних активности требало би да се обезбиједи и већа материјално-техничка основа рада, наставни план и програм за додатне активности. Требао би да се уради посебан план додатне наставе, а не да се користи устаљени.

Ученици би требали да се укључују у секције по њиховим жељама и интересовањима.

С обзиром да је већина испитаника навела да иновирају постојеће ванна-

at investigating information on the Internet. It would be efficient to form groups of talented and gifted students in school who would create a special curricular for extracurricular classes. In that way they would consider themselves as teachers.

Here is an interesting example of more experienced teacher:

“Participation of students in creating curricular for extracurricular activities,

multidiscipline approach to the section (combination of work and program of sections

about the mutual subjects), modular approach to the work of sections.”

I agree with this because students should be involved in the creation of plan. In that way modular classes would be very effective and it should be applied on the classes of extracurricular activities.

Teachers should include more and more students in different activities in order for them to feel more useful and to contribute to the school which they are going in. Research tasks would help them with that. Also, at the classes of extracurricular activities there should be a larger quantity of material-technical equipment provided for work and curricula for additional activities. A distinct curricular should be written, and not to use the fixed one. Students should involve in sections according to their wishes and interests.

Regarding that the majority of respondents said that they innovate extra-

ставне активности на самосталан начин без било какве стручне литературе и семинара, навешћу још један коментар једне учитељице која каже:

„Потпуно непознато подручје. Ваннаставних активности заправо и нема. Требају прво постојати да би се иновирале. У оквиру спортских активности талентоване дјеце још и да, али остале сфере интересовања су заостављене“.

Из наведених коментара видимо да учитељи имају различите ставове око ове области. Трагају и сналазе се на разне начине, док су неки у малој, скоро никаквој могућности да било шта иновирају. Већини није омогућено олакшање око иновирања ваннаставних активности, а ево, из наведеног видимо како појединци кажу, да те ваннаставне активности чак и не постоје, односно не одржавају се на правиан начин.

Завршни осврт

Све крупније и савремене долазеће промјене изазивају и стручно усавршавање учитеља у њиховом раду, у овом случају иновирање ваннаставних активности у раду са талентованим и даровитим ученицима. У ранијем школству се није поклањала велика пажња ваннаставним активностима и талентованим и даровитим ученицима. Данас је то нешто другачије мада још увијек има доста недостатака због

curricular activities on their own, without any help of specialized literature and departments, here is one more example of a teacher:

“This is totally unknown area. There are no any extracurricular activity.

Firstly, it should exists in order to be innovated. There are still

talented students in the sports activities, but all the other spheres are neglected.”

From the comments of this paper it could be seen that teachers have different opinions about this subject. They are searching and managing in different ways, while some are in very low or even none position to innovate anything. For the majority the relief in innovation of extracurricular activities is not enabled, and it could be seen from above how that extracurricular activities do not even exist, or they are not held in right way.

Conclusion

All incoming larger and modern changes demand the specialized trainings for teachers in their work, in this case the innovation of school extracurricular activities in working with talented and gifted students. A great deal of attention was not paid to extracurricular activities and to talented and gifted students in old-school education system. Nowadays, the situation is a bit different although there are many defects because

проблема усавршавања и иновирања рада.

Већина учитеља се усавршава за иновирање али самостално, јер је слабо организује колективно стручно усавршавање везано за ову тему, семинара и стручних предавања је јако мало. И када се организују учитељи су слабо и веома ријетко информисани, или нису у могућности да их посјете, али знамо да ће иновирање ваннаставних активности свакако допринести постизању бољих резултата у настави.

of the development and innovation of work.

Most teachers innovate themselves on their own, because group specialized trainings on this subject are rarely organized and departments and specialized lectures are not numerous. And even when they are organized teachers are poorly and very rarely informed about them, or they are not able to visit them. But, we know that innovation of school extracurricular activities sorely will contribute to the better results in classes.

Литература

- Ajanović, Dž. i Stevanović, M. (2004). *Metodika vannastavnih aktivnosti učenika*. Zenica: Pedagoška akademija Zenica.
- Andrilović, V., Matijević, M., Pastuović, N. i Špan, M. (1985). *Andragogija*. Zagreb: Školska knjiga.
- Andrilović, V. i Čudina-Obradović, M. (1996). *Psihologija učenja i nastave*. Zagreb: Školska knjiga.
- Банђур, В. и Поткоњак, Н. (2002). *Истраживање у школи*. Ужице: Учитељски факултет у Ужицу.
- Банђур, В. и Поткоњак, Н. (1999). *Методологија педагогије*. Београд: Савез педагошких друштава Југославије.
- Гутовић, В., М. (2005). *Развојна психологија од фетуса до зрелости*. Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци Факултет за физичку културу и спорт.

References

- Ajanović, Dž. i Stevanović, M. (2004). *Metodika vannastavnih aktivnosti učenika*. Zenica: Pedagoška akademija Zenica.
- Andrilović, V., Matijević, M., Pastuović, N. i Špan, M. (1985). *Andragogija*. Zagreb: Školska knjiga.
- Andrilović, V. i Čudina-Obradović, M. (1996). *Psihologija učenja i nastave*. Zagreb: Školska knjiga.
- Bandur, V. i Potkonjak, N. (2002). *Istraživanje u školi*. Užice: Učiteljski fakultet u Užicu.
- Bandur, V. i Potkonjak, N. (1999). *Metodologija pedagogije*. Belgrade: Savez pedagoških društava Jugoslavije.
- Gutović, V., M. (2005). *Razvojna psihologija od fetusa do zrelosti*. Banja Luka: Univerzitet u Banjoj Luci, Fakultet za fizičku kulturu i sport.

- Ђукић, М. (2003). *Дидактичке иновације као изазов и избор*. Нови Сад: Савез педагошких друштава Војводине.
- Ђукић, М. (2003). *Didaktičke inovacije kao izazov i izbor*. Novi Sad: Savez pedagoških društava Vojvodine.
- Енциклопедијски рјечник педагогије, (1963). Загреб: Матика Хрватска.
- Живковић, П. (2002). Акционо истраживање као метод усавршавања рефлексивних и креативних способности наставника. Бања Лука: *Наша школа*, бр. 1-2, стр. 151–160.
- Живковић, П. (2002). Акционо истраживање као метод усавршавања рефлексивних и креативних способности наставника. Бања Лука: *Наша школа*, бр. 1-2, стр. 151–160.
- Илић, М. (2009). *Инклузивна настава*. Источно Сарајево: Филозофски факултет.
- Илић, М. (2009). *Inkluzivna nastava*. Istočno Sarajevo: Filozofski fakultet.
- Јанковић, П. (1994). *Професионално усмеравање, селекција и образовање*.
- Јанковић, П. (1994). *Profesionalno usmjeravanje, selekcija i obrazovanje*.
- Лекић, Ђ. (1980). *Методологија педагошког истраживања и стваралаштва*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Лекић, Ђ. (1980). *Metodologija pedagoškog istraživanja i stvaralaštva*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Милијевић, С. (2002). Стално стручно усавршавање наставника у функцији унапређивања васпитно-образовног рада. Бања Лука: *Наша школа*, бр. 1-2, стр. 183–204.
- Милијевић, С. (2002). Стално стручно усавршавање наставника у функцији унапређивања васпитно-образовног рада. Бања Лука: *Наша школа*, бр. 1-2, стр. 183–204.
- Ћудина-Обрадовић, М. (1990). *Надареност, разумјевање, препознавање, развијање*. Загреб: Школска knjiga.
- Ћудина-Обрадовић, М. (1990). *Nadarenost, razumijevanje, prepoznavanje, razvijanje*. Zagreb: Školska knjiga.